

Vykypělová, Tat'ána

[Janka, Wolfgang. Untersuchungen zu Aktionsart und Aspekt der mit s(e)-präfigierten Verben im Tschechischen]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2001, vol. 50, iss. A49, pp. 247-251

ISBN 80-210-2600-6

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101789>

Access Date: 07. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ohledu na území českého národního jazyka, z něžž text pochází, v podstatě stejná (zhruba v rozmezí 2,5–3 slabiky; stranou byly ponechány pouze texty z lašské nářeční oblasti, které vzhledem k odlišnému způsobu přízvukování nelze s ostatními texty srovnávat), rozsah výpovědních úseků se výrazně liší, a to v dialozích i monozích – záleží mj. na míře kontaktu mezi účastníky komunikace a tématu projevu. Následuje závěrečné shrnutí, věnované mj. perspektivám utváření celonárodního běžně mluveného jazyka, v němž se na základě zkoumaných textů konstatuje odlišnost jazykové situace v Čechách oproti Moravě a Slezsku, pokud jde o přijatelnost obecné češtiny jakožto kódu běžně mluvené komunikace a s ní související odlišné způsoby využívání variet národního jazyka.

Lze říci, že publikace *Tváře češtiny* nabízí ucelený pohled na charakteristické rysy určitého typu komunikačních situací vyskytujících se v současné češtině, bohatě dokumentovaný přílohou obsahující vybrané texty z korpusu; je škoda, že z technických důvodů nebylo možno publikaci doplnit také audiozáznamy analyzovaných textů, jako tomu bylo u *Mluvené češtiny na Moravě a Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Přesto však *Tváře češtiny* budou velice užitečnou pomůckou jak pro bohemisty orientované na synchronní lingvistické disciplíny, tak pro specialisty zabývající se teorií komunikace obecně.

Michal Křístek

Wolfgang Janka: Untersuchungen zu Aktionsart und Aspekt der mit s(e)- präfigierten Verben im Tschechischen. S. Roderer Verlag, Regensburg 1999. 320 s. (Studia et exempla linguistica et philologica. Series I: Studia maiora, Tom. IV, ed. Klaus Trost). ISBN 3–89783–098–1.

Kniha vydaná v roce 1999 nakladatelstvím Roderer v Regensburgu představuje další z řady aspektologických prací, které vznikly na půdě žezenské slavistiky (připomeňme alespoň např. práci Nüblerovu – Nübler 1992).

Jankova bohemistická studie si klade za cíl přispět na základě synchronní analýzy jednoho z dílčích podsystémů českých prefigovaných sloves, totiž sloves s prefixem *s(e)-*, k bádání o slovesném aspektu (a příbuzné problematice), přičemž centrum pozornosti spočívá právě na postihnutí významu slovesné prefixace pro kategorii aspektu a způsobu slovesného děje (*Aktionsart*).

Materiálový korpus této studie, v rozsahu asi 600 prefixálních formací s předponou *s(e)-*, byl generován na základě existujících jednojazyčných a dvojazyčných českých slovníků. (Autor ve výčtu pramenů na s. 4–5 uvádí na prvním místě *Slovník spisovného jazyka českého*, dále pak *Příruční slovník jazyka českého*, *Slovník jazyka českého*, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Hubáčkův *Malý slovník českých slangů*, slovníkovou příručku B. Poštolkové a Z. Sochové *Co v slovnících nenajdete*, Oufedníkův *Šmírbuch jazyka českého*, Siebenscheinův *Česko-německý slovník*, Poldaufův *Česko-anglický slovník*, Kopecského a Filipcův *Česko-ruský slovník* a dva terminologické slovníky z 90. let, totiž Minihoferův *Česko-německý slovník výpočetní techniky* a *Německo-český a česko-německý technický slovník* V. Michalíčka.) Do korpusu nebyly zařazeny formace (nebo některé významy formací) regionální a takové, které byly označeny (ve slovníku nebo aktuálnější autorovými informátory z řad rodilých mluvčích – rekrutovaných, jak svědčí jejich soupis v poznámce 5 na s. 5, z velké části z řad českých bohemistů) jako (v dnešním jazyce) zastaralé. Korpus je sestaven výlučně ze sloves odvozených prefixací předpo-

nou *s(e)*-, a jsou tedy vyřazena iterativa a sekundární imperfektiva vzniklá sufixací sloves odvozených prefixem *s(e)*-.

Dominující synchronní přístup k problematice se projevil (mj.) v tom, že do korpusu byly po-
jaty takové formace, v nichž z hlediska původu nejde o prefix *s(e)*-, nýbrž o prefix *z(e)*-. (Samotný
fakt vydělení této skupiny sloves – viz kap. 4 s. 53–56 & s. 69–72 a kap. 5 s. 276–281 – pak
ovšem ukazuje na uplatnění kritéria diachronního.)

První kapitola knihy (s. 11–19) je věnována vymezení teoretických východisek a (s ohledem
na existující rozdílná pojetí kategorie aspektu a aktionsartu zvláště užitečného) představení
a definování centrálních pojmů a termínů předmětu bádání. Autor se hlásí k Trostovu pojetí as-
pektu a aktionsartu. Rozlišuje mezi těmito dvěma kategoriemi, vymezuje (s. 13 a dále ve druhé
kapitole s. 32n.) aspekt jako nelexikálně-sémantickou (tj. gramatickou) kategorii slovesa, aktions-
art (česká aspektologie tu někdy užívá Šmilauerova překladu německého termínu *způsob sloves-
ného děje*) pak jako kategorii lexikálně-sémantickou (s. 13–14 & s. 32n.). Prostředky ve službách
aspektu mají funkci tvarotvornou, prostředky aktionsartu mají funkci slovotvornou. V oblasti
slovesné prefixace to tedy znamená, že prefixy sloužící kategorii aspektu (tj. prefixy vytvářející
perfektivní protějšek k imperfektivnímu fundujícímu slovesu) nevytvářejí nový lexém, nýbrž
pouze novou slovesnou formu; prefixy, které slouží kategorii aktionsartu, vytvářejí nový slovesný
lexém. Kritériem k posouzení toho, zda prefix je prostředkem kategorie aspektu, nebo zda náleží
aktionsartu, je převzato z koncepce K. Trosta: Vykazuje-li prefixem vytvořená formace v porov-
nání s výchozím slovesem změnu sémantiky nezasahující lexikální část významu (*Verbalinhalt*),
nýbrž jenom význam gramatický, jde o tvoření tvaru téhož slovesa, tedy o tvoření aspektové;
vykazuje-li však prefixem vytvořená formace v porovnání s fundujícím slovesem vedle změny
nelexikálně-sémantické části významu (tj. gramatického významu) také změnu lexikálního vý-
znamu (*Verbalinhalt*) – dodáním dalšího významového elementu, pak jde o tvoření aktionsartové,
jehož produktem je nový slovesný lexém. Součástí gramatické (nelexikální) složky slovesného
sémantému je přítom i informace o způsobu trvání děje (děj durativní, perdurativní, nedurativní)
a o jeho časovém omezení (děj v čase neomezený, děj v čase omezený). Podle K. Trosta jsou tyto
nelexikálně-sémantické elementy (časově neomezený durativní, časově omezený perdurativní
a časově omezený nedurativní) inherentní lexikální sémantice slovesa; jiné jsou však vzhledem
k lexikálně-sémantické části slovesného významu exherentní (časově omezený uzavřený, časově
neomezený neuzavřený) – ty pak přirozeně mohou, nezasahující lexikálně-sémantický obsah
slovesa, nahrazovat inherentní druhy durativnosti v aspektovém tvoření, tj. aniž by došlo k modi-

kteřá vykazují vzhledem k existentu akcionarsartu jinou inherentní durativitu, např. z durativ se stávají perdurativa, z nedurativ perdurativa nebo z durativ nedurativa), *Aktionarsartperstituenten* (= *Aktionarsartweiterbildung*, s. 15; jde o prefigované formace, které vykazují vzhledem k výchozímu slovesu, tedy existentu akcionarsartu, změnu ve formální a obsahové struktuře, přičemž však zůstává beze změny inherentní časové trvání), *Aktionarsartrestituenten* (= *Aktionarsartwiederbildung*, s. 15–16, jde o slovesa „restituující“ akcionarsart aspektových distituentů), *Aktionarsartbasen* (s. 16, nazývají se tak distitenty a perstituenty akcionarsartu, fungující jako východisko pro další akcionarsartové odvozeniny, a aspektové distitenty, fungující jako výchozí slovesa pro tvoření akcionarsartových restituentů).

Kapitola druhá podává na čtrnácti stranách stručnou historii zásadních problémů bohemistické aspektologie (rozlišení aspekt vs. akcionarsart, role slovesné prefixace v rámci kategorie vidu a s tím související otázka tzv. čistě vidových předpon). V závěru kapitoly (s. 32n.) pak autor deklaruje své vlastní stanovisko v jednotlivých otázkách, jak ho uplatnil při analýze materiálu. Aspekt chápe jako nelexikálně-sémantickou (tj. gramatickou) kategorii, k níž se vyjadřuje každé české sloveso. Akcionarsart je chápán jako kategorie lexikálně-sémantická, negramatická. Termín nemůže být vztážen na všechna slovesa – např. prefixací vytvořená deimperfektivní perfektiva a sufixací vytvořená deperfektivní imperfektiva (*Aspektänderungsbildungen*) nemají žádný akcionarsart, protože u nich je slovesný obsah spojen s časovým trváním, které vůči tomuto obsahu není inherentní. Akcionarsart je tedy pojímán jako celek slovesného obsahu a jemu inherentní informace o časovém trvání děje: je-li trvání děje neohraničené, jde o durativum; je-li trvání děje ohraničeno, jde o perdurativum; pokud není vyjádřeno žádné prodloužení děje, jde o sloveso nedurativní (punktuální, momentální). Tyto hlavní skupiny akcionarsartu pak autor člení do podskupin (např. durativa se člení na iterativa a frekventativa).

Pokud jde o popis sémantické podoby perfektivního aspektu, zastává autor názor, že dokonavý vid je příznakovým členem opozice dokonavost – nedokonavost, tj. nedokonavé členy opozice se k příznaku, kterým je podle autora „časová omezenost“, nevyjadřují. Příznak časové omezenosti se pak může vztahovat k perdurativnímu i nedurativnímu akcionarsartu.

V kapitole třetí (s. 35–38) je podán přehled analýzou zjištěných významových komponentů prefixu *s(e)-*; jejich klasifikace je propracována do nejmenších detailů: V rámci čtyř hlavních významových komponentů (1. „směřování dohromady“, 2. „směřování děje z povrchu pryč“, 3. „směřování děje shora dolů“ a 4. „směřování děje na povrch“) autor vyčleňuje celkem 17 obsahových implikátů (ad 1: konnexivnost, kompositivnost, centrativnost, konsensivnost, kolektivnost, eventivnost, kontritivnost, kommutativnost, konfrontativnost; ad 2: secessivnost, detritivnost, deletivnost, detentivnost, devorativnost; ad 3: decessivnost; ad 4: korreptivnost, moderativnost) a kromě toho u omezenějšího počtu sloves konstatuje další významové komponenty: vyhledání cílového místa za účelem vyřízení určitého záměru – deversivnost, označení schopnosti – kapacitivnost, uzavřené proběhnutí děje – konfektivnost, zasažení dějem – totalnost, úplné spotřebování (zpracování) objektu – konsumptivně-totalní implikát, neurčitá časová lhůta – delimitativnost, lexikalizace časového komponentu „po“ – distributivnost. (Některá z uvedených označení přejal autor z rukopisné práce K. Kallert o předponách *s-*, *so-* v ruštině, jejich případné odlišné chápání vždy komentuje.) O sémantickou analýzu prefixu *s(e)-* ve formacích, v nichž se jedná o původní prefix *z(e)-*, se autor nepokoušel – to by totiž předpokládalo předchozí samostatnou analýzu formací s prefixem *z(e)-*.

Kapitoly čtvrtá až osmá (s. 39–295) jsou věnovány analýze materiálového korpusu. Čtvrtá kapitola (s. 39–72) popisuje tvoření aspektových opozic pomocí prefixu *s(e)-*. Materiálově nejobšáhlejší kapitola pátá (s. 73–281) se zabývá akcionarsartovým tvořením perdurativních formací

s prefixem *s(e)-*. Slovesa jsou klasifikována podle hlavních významových komponentů, v rámci těchto tříd pak podle obsahových elementů a dále podle příslušnosti výchozího slovesa k jednomu ze tří hlavních typů aktionsartu (distituenty aktionsartu, odvozené většinou z durativního existuenty; perstituenty aktionsartu, které ze synchronního hlediska nejsou deverbativní povahy; restituenty aktionsartu, odvozené od slovesa, které neobsahuje element zařazující k aktionsartu). Šestá kapitola (s. 282–286) zachycuje méně početné nedurativní formace (momentánní slovesa), v sedmé kapitole (s. 287–289) jsou zachyceny případy, kdy formace s prefixem *s(e)-* je výsledkem kalkování jinojazyčně (německé, latinské) předlohy (např. *sdělit, svěřit*).

Kapitola osmá (s. 296–300) s názvem *Zur Unterscheidung der Verbalpräfixe s(e)- und z(e)-* připomíná otázku vzájemného splývání obou těchto prefixů. Tuto tendenci je možné konstatovat i pro češtinu – byť tu není tak důsledná, aby vedla, jak to známe např. ze slovenštiny, polštiny a lužické srbštiny, k zániku prefixu *s-* ve prospěch *z-* / *ze-* / *zo-*. Podmínky k takovému vývoji tu však byly: oba prefixy se vzájemně lišily minimální fonologickou opozicí, která se už záhy v historii jazyka stala neutralizovatelnou; navíc tu byla společná aspektová (čistě perfektivizující) funkce obou prefixů. To obojí vedlo už ve staré češtině (srov. Šlosar 1981) k vzájemnému ovlivňování a prolínání. Autor správně konstatuje velmi silnou tuto tendenci po splnutí ve prospěch *z(e)-* pro nářečí moravská – připomeňme tu korespondující Marvanovu (2000, kap. 25) tezi o areální svazové povaze tohoto jevu –, opačnou tendenci po splnutí ve prospěch *s(e)-* pak konstatuje (podle Poldaufa) pro oblast středočeskou. Autor se vyjadřuje také k neustálené a jasné pravidla postrádající ortografické praxi v distribuci obou prefixů, lišící se v ortografických příručkách a slovnících někdy i od vydání k vydání, a tuto rozkolísanost a nahodilost v upřednostňování té či oné podoby přičítá absenci detailní materiálové analýzy větších korpusů sloves s předponou *s(e)-* a sloves s předponou *z(e)-*. Dodejme, že pro prefix *s(e)-* předkládá takovou detailní analýzu právě svou práci.

Aspektologická problematika, kterou se tato kniha zabývá, je velmi složitá a literatura předmětu, jak známo, takřka nebere konce – je tomu tak právě proto, že se jedná o problematiku po mezni, spadající, jak bylo výše řečeno, z části do gramatiky, z části ovšem už do slovo tvorby (lexikologie). Problematická pak je právě odpověď na otázku, kudy přesně hranici mezi gramatikou a lexikem vlastně vést. Jinými slovy: co lze nazvat gramatickým významem? Je gramatickým jenom to, co slouží usouvztažnění lexikálních jednotek (tedy jednotek sloužících plánu pojmenovávání) mezi sebou? Kdybychom gramatický význam omezili na tuto funkci, museli bychom z gramatiky vyloučit např. numerus substantiv. Z toho plyne, že gramatické může sloužit také

jestliže k slovesu prefigovanému takovým „čistě perfektivizujícím“ prefixem s výsledovatelným lexikálním významem existuje také sekundární imperfektivum, není vnímáno jako indikátor přítomnosti ještě jiné než perfektivizující funkce prefixu (tak tomu je např. u Šlosara 1981), nýbrž jako formace synonymní (k oběma interpretacím sekundárních imperfektiv srov. Mluvnice češtiny 1986).

V komentářích k dílčím záležitostem jakož i k celkové koncepci recenzované knihy by bylo možno ještě dále pokračovat. Je nutno říci, že se jedná o záslužné a solidně teoreticky fundované zpracování jednoho úseku obsáhlé a složité problematiky českého vidu. Vyzdvihnout je třeba též pečlivost autora jak v jednotlivostech materiálových, tak v celkovém rozvržení textu. Knihu je možno doporučit pozornosti čtenářů.

LITERATURA

MARVAN, J.: Jazykové milénium (Slovanská kontrakce a její český zdroj). Praha 2000.

MLUVNICE ČEŠTINY. II. Tvarosloví. Praha 1986.

NÜBLER, N.: Untersuchungen zu Aktionsart und Aspekt im Russischen und Tschechischen am Beispiel der mit *na-* präfigierten Verben. Regensburg 1992.

SKALIČKA, V.: Über die Bedeutung der grammatischen Elemente. *Slavica Pragensia* 7, 1965, 9–11.

ŠLOSAR, D.: Slovtvorný vývoj českého slovesa. Brno 1981.

Tatána Vykypělová

Zdeňka Hladká: Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech. Spisy Masarykovy univerzity v Brně č. 330. Vydavatelství MU v Brně 2000, 243 s., ISBN 80–210–2290–6

Hlubšímu poznání a popisu onomaziologických procesů ve slovní zásobě českých dialektů, zejména sémantickému tvoření lexikálních jednotek, nebyla doposud v naší dialektologii věnována soustavná pozornost. Studie Zdeňky Hladké je v tomto ohledu novum.

Problematiku sémantického tvoření slov sleduje recenzovaná práce na nářečním názvosloví rostlin, pro něž je tvorba přenesených pojmenování typická. Autorka shromáždila dostatečně reprezentativní soubor nářečních přenesených názvů rostlin a na základě jejich sémaziologicko-onomaziologické analýzy se pokusila odpovědět na otázku, zda existují ve sledované věcněvýznamové oblasti nářečního lexika určité (i obecněji platné) principy a determinanty, které ovlivňují četnost výskytu přenesených jmen, typy přenášení, výběr sémantických motivačních okruhů, pojmenovacích modelů i konkrétních přenášených jednotek.

Hlavním materiálovým zdrojem práce byla publikace Václava Machka Česká a slovenská jména rostlin (Praha 1954), z níž autorka vypsala pouze ty přenesené názvy, které jsou součástí nářeční mluvy v Čechách, na Moravě a v české části Slezska. Excerpovaný materiál pak doplnila a verifikovala konfrontací s dalšími publikacemi, zejména s 2. dílem Českého jazykového atlasu (Praha: Academia 1997) a jinými (např. Václav Kosík: Slovník lidových názvů rostlin. Praha 1941; František Bartoš: Dialektický slovník moravský. Praha 1906). Při hodnocení nářečního materiálu přihlížela i k údajům v zahraničních pracích, zejména německých a slovenských. Takto se jí podařilo získat více než 1000 nářečních jmen. Z. Hladká zde vhodně uplatnila své odborné zkušenosti, které získala za svého působení v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, a to zejména při hodnocení nářečního materiálu a při lemmatizaci nářečních pojmenování.